

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU FOTOKOGU

Sulo Lembinen

Tartu Ülikooli Raamatukogu

1958. a. loodud käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas (KHO) rajati fotokogu 1965. a. Pärast seda, kui ülikooli arhiiv oli andnud 1964. a. raamatukogule üle fotod ülikooli tegevusest 1920.–1930. aastatel, hakati KHO-sse koondama ka raamatukogus varem leidunud fotosid — näituste illustratsioone, teadlaste portreid, pilte ülikooli tegevusest jm. 1967. aastal andis ülikooli kino-fotolabor üle enam kui 2000 nimetust fotosid ja negatiive ülikooli tegevusest enne 1944. aastat. Ülikooli 1952. aasta juubelinäituse pildimaterjal — ligi 1000 fotot — jõudis samuti raamatukokku. Kiiresti kasvanud materjalihulk vajab süstematiseerimist, kirjeldamist ja säilitamiseks korrastamist, mis saigi ühe KHO töötaja — Hilja Käsperi — ülesandeks, kes töötas fotokogu hoidjana pensionile siirdumiseni 1990. a. Vajadus korrastatud fotokogu järele oli tekkinud ka ühenduses teadusajaloo ja Tartu Ülikooli ajaloo uurimise elavnemisega.¹

Ülikooli raamatukogu fotokogu põhitemaatika on Tartu Ülikooli ajalugu, Eesti teadus- ja kultuurilugu. Aktiivselt on hangitud ülikooli õppejõudude ja üliõpilaste portreid ja grupipilte, ülikooli hoonete välis- ja sisevaateid, õppe- ja teadustööd ning ülikooli ajaloo tähtsündmusi jäädvustavaid pilte. Erihuvi objektiks on olnud ülikooli raamatukogu, selle tegevus ja töotajaskond. Väärtuslikud on ka laiema taustaga kultuuri- ja teadusloolised fotod — teadlaste ja kultuuritegelaste portreed, nende elu ja tegevust jäädvustavad fotod, kohavaated, eeskätt pildid ajaloolisest Tartust, mitmesuguse sisuga grupipildid, on fotosid karskusliikumisest, Eesti arstkonnast, väliseestlastest jm. Lisaks põhikogule on olemas kuus eraldi korraldatud fotokollektsiooni. Fotod on ka käsikirjapärandite osaks, eriti kaasaegsetes isikuarhiivides. Arvukamalt leidub fotosid näiteks tuntud ülikoolimeeste Richard Kleisi, Feodor Klementi ja Konstantin Ramuli isikufondis. Mitmes isikuarhiivis säilitatakse ka fotoalbumeid.

Seisuga 1. jaanuar 1998 on fotokogus ja erikollektsioonides kokku 18 372 ühikut, koos käsikirjapärandites leiduvate fotodega on see arv 33 285 (sellele lisanduvad mitu tuhat läbitöötamata fotot ja/või negatiivi). Kogu sisaldab originaalfotosid, koopiaid (peamiselt fotodest, trükistest ja gravüüridest), negatiive ja slaide.

Nüüd ülikooli raamatukogu kogudes leiduvast veidi lähemalt.

Niinimetatud põhifotokogu (F 65) sisaldab fotosid aastast 1865 kuni tänapäevani. Seisuga 1. jaanuar 1998 on kogus 12 668 ühikut. Kogu täieneb vastavalt põhitemaatikale pidevalt. Selles kogus leidub ka 23 albumit, näiteks album (30 Reinhold Sachkeri fotot) Tartu Ülikooli hoonete vaadetega 1902. aastast, mille kinkis ülikoolile 1902. aasta juubeli puhul Joseph Zmigrodski, ülikooli õppejõudude portreede album 1919–1940 (261 fotot), albumid “Tartu Riiklik Ülikool 1944–1949” (166 fotot), “Tartu Ülikooli Raamatukogu” (49 fotot), mille Julius Genss kinkis raamatukogule Tartu Ülikooli 300. aasta juubeli puhul

¹ Hansson, E., Loosme, I., Käsper, H., Nurk, T. Käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond // TRÜ Toim. Tartu, 1977. Vihik 423. Lk. 105–106.

1932. aastal, “TRÜ Teaduslik Raamatukogu” (1960; 74 fotot). Põhikogu sisaldab ka viis paberfoto eelkäijat — dagerrotüüpi. Ühel neist on jäädvustatud Karl Morgensterni venna Friedrich August Simon Morgensterni (1772–1844) poeg abikaasaga, ülejäänud neli on stereodagerrotüübid, mis leiti juhuslikult Tartu Ülikooli ühe kateedri kunagise suurpuhastuse ajal kogutud klaasnegatiivide, fotoplaatide ja muu fotograafiaga seotud materjali hulgast 1989. aastal. See oli esimene teadaolev stereodagerrotüüpide leid Eestis. Rariteetid andis ülikooli raamatukogule üle Tullio Ilomets 1990. aastal; nende valmistamisaja ja -koha, valmistaja ning ülikooliga seotuse kohta praegu selged andmed puuduvad.²

Kuue erikollektsiooni tutvustamist peaks alustama ühest Tartu Ülikooli Raamatukogu hinnalisemast kogust — mitmekülgse inglise teadlase, negatiiv-positiivmenetluse leiutaja William Henry Fox Talboti (1800–1877) fotokogust (F 42). Talboti kogu sisaldab esimese paberfoto suurenduse (Lacock Abbey lossi võretatud aken, aug. 1835), 10 originaalfotot, mis pärinevad pabernegatiivi ajastu varasemast perioodist, s. o. enne 1850. aastat, ja 11 tema poolt väljatöötatud meetodil valmistatud fotogravüüri (enne 1866. aastat), Talboti portreefoto 1864. aastast, 10 fotopostkaarti ja fotot Talboti kodupaiga Lacock'i ja tema päruslossi Lacock Abbey vaadetega, ingliskeelse lühiülevaate Talboti fotograafia-alastest avastustest ja muud lisamaterjali, kokku 38 ühikut. Nimetatud kogu kinkis Tartu Ülikoolile tema lapselaps Matilda Talbot ilmselt aastavahetuse 1938/1939 külaskäigul Tartusse Eleonore Hünersoni juurde, kellega ta oli tutvunud 1934. aastal Inglismaal.³

Rariteetne on ka Tartu Ülikooli botaanikaprofessori Edmund Russowi (1841–1897) stereofotode kollektsioon (F 66). See sisaldab 1064 stereofotot (sealhulgas 54 dubletti) aastatest 1895–1899, peamiselt Käsmu ja selle ümbruse ning Tartu ja selle ümbruse (Tähtvere) vaateid, enamasti loodusmotive, aga ka küla- ja linnavaateid, inimeste tegevust jm. jäädvustavaid pilte. Kollektsioon on kunstiliselt heal tasemel ning omab suurt kultuuri- ja fotoajaloolist väärtust. Näiteks Lahemaa rahvusparki restaureerimistöde jaoks osutusid Edmund Russowi fotod vajalikeks ajaloodokumentideks. Kollektsiooni annetas Tartu Ülikoolile 1966. aastal selle pärija, pensionär Priit Teiskre Tallinnast. Säilinud on ka Edmund Russowi stereoskoop ja katkend tema pildistamispäevikust. Huvitav on märkida, et 1990. aastal saatis Laimonis Liepnieks Valmierast ülikooli raamatukogule 12 stereofotot, millest neli osutusid Edmund Russowi kogu dublettideks ja ülejäänud kuuluvad olemasolevate andmete põhjal samuti sellesse kollektsiooni.⁴

² Lähemalt vt.: Ilomets, T. Unikaalne leid Tartu Ülikoolis päevapildi juubeli aastal // Edasi. 1989. 17. det., nr. 289.

³ W. H. F. Talboti fotokogu kohta vt. lähemalt: Ilomets, T. W. H. F. Talbot's original examples of his discoveries in photography and photo-engraving in the Scientific Library of Tartu State University // TRÜ Toim. Tartu, 1969. Vihik 248. Lk. 153–163; Ilomets, T. Haruldane fotokogu Toomel // Edasi. 1977. 18. sept., nr. 220; Tooming, P. Original Talbot photographs in Estonia // History of Photography. 1985. Vol. 9, N. 2. P. 162–167; Päevapildileiutaja lapselaps Tartus // Postimees. 1934. 25. sept., nr. 262; Hinto, K. Fotokunst 100 aastat vana // Nädal Pildis. 1939. Nr. 17. Lk. 470.

⁴ Edmund Russowi fotokogu kohta vt. lähemalt: Käsper, H. Edmund Russow — teadusliku fotograafia rajajaid Eestis // Eesti Loodus. 1969. Nr. 11. Lk. 674–676; Linkrus, E. E. Russow ja Käsmu // *Idem.* Lk. 701–705; Tooming, P. The stereo-photographs of Edmund Russow // History of Photography. 1989. Vol. 13, N. 3. P. 253–256.

Vene meremehe, keiserliku korveti “Bogatör” mitšmani Ottocar von Ungern-Sternbergi (1851–1893) fotokogu (F 57) koosneb kahest albumist. Esimene pärineb reisilt Ameerikasse 1877. aastal ja sisaldab 40 vaadet Niagara joast, teine sisaldab maailma eri paikade vaateid ja etnograafilisi pilte kahelt reisilt Peterburist Jaapanisse ajavahemikus 1871–1880, kokku 294 fotot; huvitavad on tehniliselt heal tasemel, osalt koloreeritud pildid rahvatüüpidest. Suur osa albumi fotodest on peatuskohtadest ostetud, kuid on ka O. v. Ungern-Sternbergi enda pildistatuid. Albumid asusid arvele võtmata Tartu Ülikooli kunstiajaloo kabinetis, kust nad anti 1970. aastal üle raamatukogule.

Tartu Ülikooli meditsiiniprofessori Herbert Normanni (1897–1961) arhiivipärandiga saabus raamatukokku üle 3000 foto. Nende arvukuse ja kultuuriloolise väärtuse tõttu oli otstarbekas korraldada need iseseisvaks koguks (F 78). Fotod pärinevad ajavahemikust 1879–1960, temaatikaks on Herbert Normanni *personalia*, Tartu Ülikooli aineestik, sealhulgas õppejõudude portreed, Eesti arstkond, kultuuriloolised kohavaated, Tartu ja teiste Eesti paikade kalmistute pildid aastatest 1944–1961 (üle 750 foto). Kollektsoon sisaldab ka kaks albumit Tartu Ülikooli arstiteaduskonna õppejõudude portreede ja auditooriumide sisevaadetega 19. sajandi algusest 1925. aastani, kokku 176 fotot, millest osa on reprodutatsioonidest. H. Normanni fotod ja käsikirjad andis ülikooli raamatukogule üle nende pärija Evi Krass 1978. ja täiendavalt 1982. aastal.

Fotokogu “TRÜ 1970” (F 68) sisaldab 162 fotot koos negatiividega, millel on jäädvustatud kogu ülikooli isikkoosseis allüksuste kaupa. Pildistamine toimus 1970. aasta aprillis–mais Tullio Ilometsa eestvõttel, pildistasid ülikooli fotograafid Eduard Sakk ja Raivo Velsker.

Foto-, negatiivi- ja slaidikogu “TRÜ Teadusliku Raamatukogu uus hoone 1975–1982” (F 104) sisaldab 1164 ühikut ja kajastab raamatukogu uue hoone ehituskäiku kuni valmimise ja vastuvõtmiseni ning kogude kolimist. Nimetatud kogu koosneb kolmest osast. I osa sisaldab 195 fotot raamatukoguhoonde ehitusest 1975. aasta kevadest hoone vastuvõtmiseni riikliku komisjoni poolt detsembris 1980. Pildistasid raamatukogu kunagine töötaja H. Hein, uue hoone ehitaja A. Kääri, raamatukogu töötajad Ilmar Jõudvald ja Hain Tankler, vastuvõttuseremoonia jäädvustas Eduard Sakk. II osa sisaldab 436 negatiivi ja 29 nendelt kopeeritud fotot, millel on jäädvustatud raamatukogu 3,6 miljoni köite kolimine uude hoonesse 24. juunist 29. detsembrini 1981. aastal ja uue hoone avamine 22. veebruaril 1982. aastal. III osa on samasisuline II osaga, sisaldades 498 värvilist slaidi raamatukogu kolimisest. Kolimiskäigu jäädvustamise organiseeris koondis “Auto”, nii negatiivi- kui slaidikogu stsenaariumi koostas Hans Kulm, pildistas Boris Mäemets.

KHO-s asub ka ülikooliaineline klaas- ja tasafilmnegatiivide kollektsoon (1824 ühikut), mis sisaldab osa geoloogiaprofessor Armin Öpiku fotoplaatide kogust, samuti Tartu Ülikooli füüsika- ja keemiaosakonnast saadud ning mujalt kogutud negatiive 20. sajandi algusest 1930. aastate lõpuni. Enamik neist on tehniliselt üsna heas seisundis. Materjal on kogutud 1970.–1980. aastatel ülikooli allasutustest ja raamatukogule üle antud Tullio Ilometsa poolt 1990. aastal. See kollektsoon on alles läbi töötamata.

Läbitöötamata koguna on hoiul ka mitmesajast fotost koosnev Ottocar von Ungern-Sternbergi fotokoguga samasisuline kollektsoon, mis sisaldab umbes 19. sajandi lõpuveerandist 20. sajandi alguseni pärinevaid maailma eri paikade vaateid ja rahvatüüpe. Osa neist arvatavalt õppeotstarbelistest fotodest on saadud Tartu Ülikooli füüsilise geograafia

kateedrist (üle andnud Ille Palm 1984. a.), osa — kunstiajaloo kabinetist (üle andnud Kaur Altoa 1991. a.). Nimetada võiks ka ülikooli joonistuskoolist pärinevaid kunsteoste fotoreprosid, samuti Tartu Ülikooli zootoomia kabineti kunagise laborandi (aastatel 1906–1914) Boriss Vladimirovitš Sukatšovi fotosid ja negatiive. Boriss Sukatšov lahkus Tartust 1914. aastal sõjaväljale, hilisemad teated temast puuduvad. Tema kogud olid aga kateedri kappides alles meie päevini. Muuseas on samast pärit ka üks 1985. aastal raamatukokku jõudnud inkunaabel.

Alates 1980. aastate algusest on enam tähelepanu pööratud Tartu Ülikoolis ajavahe-
mikus 1802–1918 tegutsenud õppejõudude portreede muretsemisele. Jaanuaris 1996 avaldati puuduleht konverentsikogumiku “XVIII Baltijas zinātnu vēstures konferences tēzes” 1. osas (Rīga, 1996, lk. 54). Praeguseks hetkeks on olemas enam kui 400 õppejõu portree, pildid puuduvad 108 isikust. Leidmata on peamiselt nende õppejõudude pildid, kes tegutsesid fotograafia-eelsel perioodil, olid Tartus ametis lühikest aega või täitsid lektorite ning muude abiõppejõudude ametikohti.

Lisaks eespool nimetatud W. H. F. Talboti fotodele ja fotogravüüridele ning dagerro-
tüüpidele pakuvad fotograafia ajaloo seisukohast huvi ka varasemate perioodide foto-
graafide originaalfotod. Tartus tegutsenud fotograafidest on arvukamalt esindatud Carl Schulz (1831–1884), Reinhold Sachker (1844–1919) ja Armin Lomp. Käesoleva sajandi Tartu jäädvustajana on tuntud Eduard Selleke, kelle fotodest ja negatiividelt on ka ülikooli raamatukogu fotokogusse palju ajaloolisi võtteid hangitud.

Fotokogu avavad tähestik- ja ainekataloogid KHO lugemissaalis. Kasutaja peaks lisaks silmas pidama ka raamatukogu *Estica* kogu raamatutes leiduvate portreede ja kohavaadete kartoteeki, mille koostamist alustati 1967. aastal (koostajad Hilja Käsper ja Tiina Kõõmne-
mägi).⁵

Nagu eelnevast ilmneb, on ülikooli raamatukogu fotokogu kujunenud peamiselt ane-
tuste kaudu, ostud on olnud üsna harvad. Lisaks eespool nimetatutele on raamatukogu tänulik ka arvukatele teistele annetajatele. Kogu on aktiivselt täiendatud ka koopiate valmis-
tamisega trüki- ja mujal asuvatest originaalfotodest — leidub ju Tartu Ülikooliga seotud fotomaterjali ka paljudes teistes asutustes, näiteks Tartu Ülikooliga seotud fotomaterjali ka paljudes teistes asutustes, näiteks Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseumis⁶ ja kino-fotolaboris, Eesti Kirjandusmuuseumis, Eesti Rahva Muuseumis, Eesti Ajalooarhiivis, Tallinnas Filmiarhiivis, Eesti Ajaloomuuseumis ja mujal.

⁵ Lähemalt vt.: Käsper, H. Pildid *Estica*-raamatuis // Sirp ja Vasar. 1980. 8. veebr., nr. 6. Lk. 4–5.

⁶ Vt.: Viiralt, M. Huvitavat muuseumi fotofondist // Tartu Ülikooli Ajaloo Muuseum 1976–1996. Tartu, 1996. Lk. 8–11.